

УДК 344.2

Кримінально-правова охорона суспільних відносин у сфері забезпечення обороноздатності держави

О. М. Сарнавський,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
полковник юстиції

Досліджуються питання кримінально-правового забезпечення виконання державою функції оборони. Обґрунтовується доцільність здійснення кримінально-правової охорони суспільних відносин оборонної сфери комплексом норм Особливої частини КК України, систематизованих в окремому розділі “Злочини у сфері забезпечення обороноздатності держави”. Пропонується в інтересах обороноздатності держави криміналізувати суспільно небезпечні діяння в інформаційній сфері та сфері мобілізаційного матеріального резерву.

Ключові слова: функція оборони, обороноздатність держави, суспільні відносини, військові злочини, військові формування.

Сарнавский А.Н. Уголовно-правовая охрана общественных отношений в сфере обеспечения обороноспособности государства

Исследуются вопросы уголовно-правового обеспечения исполнения государством функции обороны. Обосновывается целесообразность осуществления уголовно-правовой охраны общественных отношений оборонной сферы комплексом норм Особенной части УК Украины, систематизированных в отдельном разделе “Преступления в сфере обеспечения обороноспособности государства”. Предлагается в интересах обороноспособности государства криминализировать общественно опасные деяния в информационной сфере и сфере мобилизационного материального резерва.

Ключевые слова: функция обороны, обороноспособность государства, общественные отношения, воинские преступления, воинские формирования.

Sarnavsky Olexandr. Criminal-legal protection of social relations in the sphere of maintenance the defensibility of state

The article investigates the questions of criminal-legal maintenance implementation state function of defense. It is substantiated expediency of criminal-legal protection of social relations in the sphere of defense through norms of the Special part of the Criminal Code of Ukraine that systematized in a separate section “Crimes in the sphere of maintenance the defensibility of state”. It is proposed in the interests of defensibility of state to criminalize socially dangerous acts informational sphere and sphere of mobilization material reserves.

Key words: function of defense, defensibility of state, social relations, military crimes, military formations.

Збройний конфлікт, що триває більше двох років у східних регіонах України, зумовив неабияке посилення уваги держави та суспільства до питань забезпечення

© Сарнавський Олександр Миколайович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, полковник юстиції

обороздатності України. Непорушність її кордонів та інші суверенні права фактично не були забезпечені дипломатичними засобами, передбаченими нормами міжнародного права. Виявилися недієвими, зокрема, і норми Меморандуму (1994 р.) про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. За таких обставин ще більшої переконливості набуває твердження начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України генерал-полковника В.М. Замани, висловлене ще до початку дестабілізації ситуації на сході України, про те, що не варто сподіватись на сторонню допомогу в захисті суверенітету і територіальної цілісності держави, розраховувати слід на власні сили¹.

Оборонний потенціал Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, значною мірою залежить від стану військового правопорядку. В комплексі завдань, які постають перед державою щодо забезпечення останнього, пріоритетне місце належить запобіганню та протидії військовим злочинам як одному з основних напрямів кримінально-правової політики України. Розробка та реалізація цього напрямку потребує належного наукового супроводу.

Аналітичний огляд сучасних кримінально-правових досліджень, пов'язаних із проблемами кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів, свідчить про зростання інтересу в науковому середовищі до цієї проблематики, а також про спрямованість зусиль науковців на якісне та поглиблене її вирішення. Так, протягом останніх п'яти років були підготовлені дисертаційні та монографічні роботи В.П. Бодаєвським, Є.С. Ковалевською, Ю.Б. Курилюком, Є.Б. Пузиревським. На рівні окремих наукових публікацій вказана проблематика висвітлювалась М.М. Івлєвим, М.І. Карпенком, А.С. Овчаренком, О.Р. Полегенькою, М.М. Сеньком, М.С. Туркотом, С.О. Харитоновим та ін. У контексті досліджуваної тематики варто відзначити й внесок учених радянської доби В.Д. Меньшагіна та В.П. Шупленкова, у докторських дисертаціях яких порушувалися проблеми боротьби зі злочинами проти оборони держави.

Арсенал наукових здобутків кримінально-правових досліджень військових злочинів є ціннісним підґрунтям для наукових пошуків, спрямованих на підвищення ефективності кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері забезпечення обороноздатності держави. Цій спрямованості присвячується й дана наукова стаття.

Для досягнення поставленої мети гносеологічний процес має у достатній мірі торкнутися аналітики законодавства, яким регулюються суспільні відносини цієї категорії. Дотримуючись принципу ієрархії правових норм, розпочнемо з аналізу норм Основного закону України.

У вітчизняній системі права конституційно-правове регулювання оборонної сфери здійснюється окремими статтями Конституції України (без систематизації їх у самостійний розділ). Серед них вагоме значення має стаття 17. У частині першій цієї статті однією із найважливіших функцій держави визначається захист суверенітету і територіальної цілісності України. Виконання цієї пріоритетної функції, а також функції оборони України та захисту її недоторканності покладається на Збройні Сили України (ч. 2 ст. 17). Ці функції держави, виходячи із їх сутнісних ознак, органічно пов'язані між собою.

¹ Замана В.М. Армія вийде з облоги давніх проблем / В.М. Замана // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 173. – С. 9.

На законодавчому рівні засади оборони України визначені у Законі України “Про оборону України”². Згідно із ст. 2 цього Закону оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони. В останні роки цей Закон, а також інші закони, які становлять правову основу для реалізації оборонної політики держави (“Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”, “Про військовий обов’язок і військову службу” та ін.), зазнали суттєвих змін. Внесення цих змін було обумовлено потребою приведення законодавства оборонної сфери у відповідність до реалій суспільного життя. Крім того, у контексті оновлення нормативно-правової бази знаковими подіями сучасного періоду, безперечно, слід визнати й прийняття Стратегії національної безпеки України³, Воєнної доктрини України⁴, Концепції розвитку сектора безпеки і оборони України⁵.

Позитивно оцінюючи вищевказану динаміку вдосконалення механізму правового регулювання суспільних відносин оборонної сфери, здійсненого як на законодавчому рівні, так і на рівні підзаконних нормативно-правових актів, вважаємо за доцільне висловити авторську позицію щодо актуальності розгляду питання про конструювання у Конституції України окремого розділу, нормами якого б здійснювалося конституційно-правове регулювання суспільних відносин оборонної сфери. Порівняльно-правовий метод наукового пізнання дає можливість засвідчити, що такий підхід у регулюванні суспільних відносин цієї категорії передбачено у конституціях ФРН (розділ X-а “Стан оборони”), Швеції (глава 13 “Війна і небезпека війни”) та інших країн. На нашу думку, ці норми, у разі юридико-технічного закріплення у Конституції України, були б відправною першоосновою як для законодавства у сфері оборони, так і для кримінального законодавства у частині забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин, пов’язаних із виконанням державою функції оборони.

У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) основу кримінально-правового захисту суспільних відносин цієї категорії становить розділ XIX “Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)”. Його норми сконструйовані на основі системотворчого критерію – порядку несення військової служби. Цей порядок встановлений у державі у військових формуваннях та є засобом виконання ними оборонної функції. Водночас слід враховувати, що вказана функція виконується у державі не лише військовими формуваннями. І тому при вирішенні питання щодо кримінально-правового забезпечення її виконання необхідно розглядати набагато ширше коло суспільних відносин, ніж охоронюване нині нормами розділу XIX КК України.

² Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 9. – Ст. 106.

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” : Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 // Урядовий кур’єр. – 2015. – № 95.

⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” : Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 78. – Ст. 2592.

⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року “Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України” : Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 // Урядовий кур’єр. – 2016. – № 52.

Високий ступінь соціальної значущості виконання функції оборони України, унормованість її на конституційному рівні (ст. 17 Конституції України), а також перегляд концепції оборони (п. 34 Воєнної доктрини України), який детермінований ускладненням безпекового середовища довкола України в останні роки, обумовлюють у сукупності потребу в особливій, відмінній від існуючої, кримінально-правовій охороні суспільних відносин оборонної сфери. На нашу думку, для забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин цієї категорії (однорідних за своєю соціальною сутністю) доцільно сконструювати в Особливій частині КК України новий розділ. Враховуючи, що військові формування є головними суб'єктами виконання оборонної функції, розділ XIX КК України має розглядатись у якості базового для формування системи складів злочинів цього нового розділу.

З огляду на сутність зазначених вище суспільних відносин як об'єкта кримінально-правової охорони та враховуючи результати аналізу Особливої частини КК України, проведеного на предмет застосованих законодавцем підходів до формулювання назв її розділів, вважаємо прийнятним запропонувати наступну назву для нового розділу – “Злочини у сфері забезпечення обороноздатності держави”. Використання прийому законодавчої техніки у виді “*Злочини у сфері...*” не порушуватиме уніфікацію термінології кримінального закону. Такий прийом законодавцем застосовано при формулюванні назв 5 розділів Особливої частини КК України (VII, XIII, XIV, XVI та XVII).

Запропонований варіант назви розділу обумовлює необхідність з'ясування значення термінів “сфера”, “забезпечення”, “обороноздатність держави”. У довідкових джерелах під сферою розуміється область фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства⁶, під забезпеченням – гарантування чогось⁷. Поняття обороноздатності держави визначено на законодавчому рівні. Згідно зі ст. 1 “Визначення основних термінів” Закону України “Про оборону України” обороноздатність держави – це здатність держави до захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу в сфері оборони та належних умов для його реалізації.

Поняття обороноздатності держави має багатоаспектний характер. Ця властивість суттєво впливає на процес визначення групи злочинів, відповідальність за вчинення яких має передбачатися нормами запропонованого розділу. Слід враховувати, що дослідження кримінальної відповідальності на рівні окремої групи злочинів має методологічні особливості та становить певну складність. У науковій роботі, присвяченій методологічним засадам дослідження проблем Особливої частини кримінального права, М.І. Панов та Н.О. Гуторова зазначають: “Складнішим є процес дослідження проблем на рівні окремої групи злочинів, які посягають на один і той же родовий (видовий) об'єкт і які передбачені в нормах певного розділу Особливої частини КК. ... У процесі абстрагування від індивідуальних (особливих) ознак абстракцій нижчого рівня і встановлення при цьому ознак більш загального порядку, характерних цим абстракціям (видовим поняттям), виникають логіко-гносеологічні та юридичні підстави для розробки абстракції вищого рівня – родового наукового поняття окремої групи злочинів. ...Таке розроблене поняття становить наукову абстракцію

⁶ *Новий тлумачний словник української мови* : у 3 т. / уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – К. : Аконіт, 2007. – Т.3. – С. 489.

⁷ *Новий тлумачний словник української мови* : у 3 т. / уклад.: В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – К. : Аконіт, 2007. – Т.1. – С. 684.

середнього рівня, яка займає проміжне місце між науковими абстракціями нижчого рівня (видовими поняттями конкретних видів злочинів) і абстракцією вищого рівня (загальним поняттям злочину), що виконує функцію фундаментальної категорії кримінального права⁸. У цьому контексті зазначимо, що, не зважаючи на відносно незначний час з моменту прийняття чинного КК України, багатьма вітчизняними науковцями висловлюються аргументовані пропозиції щодо удосконалення механізму кримінально-правової охорони тих чи інших об'єктів шляхом конструювання нових розділів у складі Особливої частини КК України. Так, за результатами проведеного на докторському дисертаційному рівні кримінально-правового дослідження В.Б. Харченко аргументовано пропонує здійснювати кримінально-правову охорону прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації нормами, систематизованими в окремому розділі Особливої частини кримінального закону⁹. Зауважимо, що такі наукові здобутки слід визнавати особливо цінними з огляду на постановку та вирішення кримінально-правової проблематики на рівні групи злочинів.

Вважаємо, що реалії сьогодення мають спонукати законодавця до розгляду у ході законотворчої діяльності комплексу актуальних питань, пов'язаних із кримінально-правовим забезпеченням виконання державою функції оборони. Зокрема, вбачається необхідність у проведенні аналізу на предмет доцільності криміналізації суспільно небезпечних діянь в інформаційній сфері, у сфері мобілізаційного державного резерву. Крім того, на реалізацію ідеї здійснення кримінально-правової охорони суспільних відносин оборонної сфери єдиним комплексом норм, систематизованих у окремому розділі, вбачається доцільність включення до цього розділу складів злочинів, передбачених статтями 335 “Ухилення від призову на строкову військову службу”, 336 “Ухилення від призову за мобілізацією”, 337 “Ухилення від військового обліку або спеціальних зборів” КК України, за ознакою родового об'єкта посягання.

У розвиток авторської позиції щодо криміналізації суспільно небезпечних діянь зазначимо, що сучасний етап розвитку суспільства характеризується дедалі зростаючою роллю інформаційної сфери, яка активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових безпеки держави¹⁰. Однією із головних тенденцій, під впливом якої відбувається формування та розвиток безпекового середовища у світі, є зміщення акцентів у воєнних конфліктах на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби (п. 6 Воєнної доктрини України). Військові фахівці П.С. Прибутько та І.Б. Лук'янець, розкриваючи суть сучасної інформаційної війни та інформаційно-психологічного впливу, наголошують, що нездатність забезпечити надійний захист інформації своїм національним, духовним цінностям призводить до розладу державних інститутів, ставить під сумнів історичну перспективу будь-якого суспільства¹¹.

⁸ Панов М.І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права / М.І. Панов, Н.О. Гуророва // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 293, 294.

⁹ Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : монографія / Харченко В.Б. – Х. : ХНУ імені Каразіна, 2011. – 480 с.

¹⁰ Юдін О.К. Інформаційна безпека держави : навч. посіб. / О.К. Юдін, В.М. Богущ. – Х. : Консум, 2005. – С. 446.

¹¹ Прибутько П.С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах / П.С. Прибутько, І.Б. Лук'янець. – К. : Вид. Паливода А.В., 2007. – С. 38.

Окреслена значущість суспільних відносин інформаційної сфери, пов'язаних із виконанням державою функції оборони, обумовлює потребу в організації їх захисту кримінально-правовими засобами. За таких обставин, на нашу думку, інтереси забезпечення обороноздатності держави потребують криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із: несанкціонованим втручанням в інформаційну інфраструктуру органів військового управління; порушеннями встановленого регламенту збору, обробки, зберігання і передачі інформації, що знаходяться на підприємствах оборонно-промислового комплексу; знищенням духовного потенціалу військовослужбовців; провокуванням акцій непокори тощо.

Не меншу актуальність у сучасний період набувають і питання забезпечення мобілізаційного матеріального резерву. Наслідки порушень, допущених зберігачами мобілізаційного матеріального резерву (неналежне зберігання, самовільне використання, відчуження тощо), Україна гостро відчула на початку 2014 року, в особливий період. Низький рівень логістики, неспроможність у короткі терміни налагодити виробництво для реалізації оборонних цілей та інші чинники вкрай негативно вплинули на стан обороноздатності держави. Роль адміністративно-правових засобів (ст. 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення) у забезпеченні охорони суспільних відносин, пов'язаних із мобілізаційним матеріальним резервом, виявилася малоефективною.

Отже, сучасний стан України у безпековому вимірі висуває потребу в оптимізації механізму кримінально-правової охорони суспільних відносин, пов'язаних із виконанням державою функції оборони. З точки зору структуризації вітчизняного кримінального законодавства та з урахуванням високого ступеня соціальної значущості суспільних відносин цієї категорії пропонується їх кримінально-правову охорону здійснювати єдиним комплексом норм Особливої частини КК України, систематизованих в окремому розділі із назвою: “Злочини у сфері забезпечення обороноздатності держави”. Ознаки складів злочинів цього розділу мають знайти конструктивне нормативне закріплення, виходячи із сутності об'єкта посягання групи злочинів (родового об'єкта злочинів).

Sarnavsky Olexandr. Criminal-legal protection of social relations in the sphere of maintenance the defensibility of state

In the article questions of criminal-legal maintenance implementation state the function of defense are investigated. The modern condition of Ukraine The current state of Ukraine in the security dimension proposes the need to optimize the mechanism for its implementation. Criminal-legal means of this mechanism have significant value.

In the current criminal law of Ukraine section XIX “Crimes against the established order of military service (military crimes)” basis criminal-legal protection of social relations of defense sphere. Its norms were designed based on system-criterion order of military service. This order established in the state in military formations and it is a means implementation of state defense function. However, please note that the indicated function is performed in the state not only military formations. Therefore, when solving problems of criminal-legal maintenance implementation this function, we must consider a much wider range of social relations than those protected by norms of section XIX of Criminal Code of Ukraine.

The high degree of social significance implementation functions of Defense of Ukraine, norm it at the constitutional level (art. 17 of the Constitution of Ukraine), and the availability view a concept of defense (p. 34 Military Doctrine of Ukraine), which is determined complexity of the security environment around Ukraine in recent years, the rise in total the need for special, different from existing, criminal-legal protection of social relations of defense sphere.

The author concludes that for maintenance criminal-legal protection of social relations this category (homogeneous in its social essence) should construct in a Special part of the Criminal Code of Ukraine a new section. Considering the nature of social relations as an object of criminal-

legal protection and given an analysis in the Special part of the Criminal Code of Ukraine, which is held to determine the legislative approach for the formulation of section titles, we propose the following name for the new section “Crimes in the sphere of maintenance the defensibility of state”. Signs of a legal structure of the crimes of this section must find a constructive regulatory fixing based on the nature of the object of encroachment group crimes (generic object of the crimes). Given that military formations are the main subject implementation of state defense function, section XIX of Criminal Code of Ukraine should be considered as a base for forming a system of legal structure of the crimes of this new section.

The modern period of social development characterized by the increasing role of information sphere, which actively influences the state of political, economic, defense and other components of national security. One of the main tendency under the influence of which is the formation and development of the security environment in the world, is shift accent in the organization to military conflicts on the integrated use of military and non-military instruments (economic, political, informational, psychological, etc.), that fundamentally changes the nature of actions (Section 6 Military doctrine of Ukraine). Under these circumstances, in the interests to maintenance of defensibility of state is seen advisability of criminalization of socially dangerous acts in the information sphere. In particular, actions related to: unauthorized interference in information infrastructure of military command and control; violation of the established rules for collecting, processing, storage and transmission of information that are on the enterprises of defense-industrial complex; destruction to spiritual potential military serviceman; p provocation disobedience actions, etc.

The author also stresses on the feasibility and the criminalization of socially dangerous acts in mobilizing material reserve. The consequences of violations that made custodians mobilization material reserves (improper storage, unauthorized use, disposal, etc.), Ukraine keenly felt the early 2014 in the special period. The low level of logistics, bankruptcy in a short time to adjust production to implement defensive purposes and other similar factors negatively affected on defensibility of state.

Key words: function of defense, defensibility of state, social relations, military crimes, military formations.